

الگوی مفهومی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد از منظر تعلیم و تربیت اسلامی

نویسندگان: رحمت اله مرزوقی^۱، جعفر جهانی^۲، جعفر ترک‌زاده^۳، مسلم امیری طیبی^۴

تاریخ دریافت: ۹۷/۳/۱۷

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۷/۶/۱۱

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست‌ویکم، شماره ۷۹، تابستان ۱۳۹۷

چکیده

هدف این پژوهش تدوین الگوی مفهومی تعامل بین نهادهای تربیتی مدرسه، خانواده و مسجد در تحقق اهداف تربیتی از منظر تعلیم و تربیت اسلامی بوده است. رویکرد پژوهش کیفی و شیوه مطالعه موردی است. مشارکت‌کنندگان کلیدی شامل ۳۷ نفر در سه گروه مدرسه (مدیران مدارس و...)، خانواده (مشاوران خانواده و...) و مسجد (حوزویان و...) بودند که با روش نمونه‌گیری هدفمند و تکنیک معیار و بر اساس اشباع نظری مشارکت‌کنندگان پژوهش انتخاب شدند. بر اساس یافته‌های به‌دست‌آمده، شبکه مضامین الگوی مفهومی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد به‌عنوان تنها مضمون فراگیر از طریق مضامین سازمان‌دهنده چiesti، چرایی و چگونگی تعامل ترسیم گردید به‌گونه‌ای که چiesti تعامل مبنای اندیشه‌ای، جهت‌گیری تعامل، محور تعامل، مخاطبین تعامل را شامل می‌شود و چرایی تعامل مشتمل بر مضامین مدیریتی و تربیتی و درنهایت چگونگی تعامل از مضامین رفع موانع، اقدامات زمینه‌ساز ایجاد تعامل، اقدامات زیربنایی ایجاد تعامل و راهبردهای ایجاد تعامل تشکیل می‌شود؛ به ترتیب از مهم‌ترین مضامین پایه برای مضامین سازمان‌دهنده می‌توان از تولی و تبری، جهت‌گیری توحیدی، همگرایی در اهداف، تفاوت‌های فرهنگی، پاسخگویی به محیط، مجریان‌ناکارآمد و تدوین قوانین هدایتگر نام‌برد. با استفاده از معیارهای اعتبارسنجی کیفی قابل قبول بودن از طریق همسوسازی و قابل اعتماد بودن، اعتبار الگو موردبررسی قرار گرفت. از پیشنهادها این پژوهش می‌توان به طراحی الگوی تربیت نیروی شایسته متناسب بانقش هر نهاد پر مبنای یافته‌های این الگو از قبیل تربیت معلمان کارآمد، تربیت ائمه جماعات کارآمد و... اشاره کرد.

واژگان کلیدی: الگوی مفهومی تعامل، تعلیم و تربیت اسلامی، مدرسه، خانواده، مسجد،

اهداف تربیتی

۱. عضو هیات علمی دانشگاه شیراز، rmarzoghi@yahoo.com

۲. عضو هیات علمی دانشگاه شیراز، jjahani37@gmail.com

۳. عضو هیات علمی دانشگاه شیراز، dt2891@gmail.com

۴. دانشجوی دکتری مدیریت دانشگاه شیراز، moslem.amiri.t@gmail.com

۱- مقدمه و بیان مسأله

منظور از نظام تربیتی مجموعه‌ای از مفاهیم و اندیشه‌های سازمان یافته درباره تربیت است که از نوعی همبستگی درونی برخوردارند و به‌طور اساسی و پایه‌ای بیانگر چگونگی تربیت می‌باشند. این مفاهیم شامل مبانی، اهداف، اصول و روش‌ها هستند که به عناصر اساسی تعلیم و تربیت معروف‌اند (جعفری و مقامی، ۱۳۸۴، ص ۱۱۵). به همین دلیل، به‌منظور حفظ اصل هماهنگی در طراحی برنامه‌ها نمی‌توان برای بخش‌های مختلف یک نظام بدون در نظر گرفتن ارکان مذکور و ارتباط با سایر نهادها به تدوین یک برنامه اثربخش پرداخت. چراکه برقراری ارتباط متقابل بین عناصر درونی در سازمان و ارتباط با سایر نظام‌ها، یک عامل حیاتی در مسیر حرکت هدفمند آن‌ها خواهد بود.

از سوی دیگر در نظام تعلیم و تربیت اسلامی باید ساختار اجتماعی با ساختار فردی هماهنگ باشد، چراکه پرورش یک فرد همچون یک بذر، مستلزم داشتن شرایط مناسب پرورش و رشد آن بذر است، بدین معنا که تربیت انسان اسلامی در هر کدام از اشکال چندگانه آن یعنی تربیت انسان عابد، انسان زاهد، انسان موحد، انسان مؤمن، انسان حکیم و نظایر این‌ها، نیازمند فراهم آوردن زمین و زمینه‌ای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و مدنی اسلامی است تا اینکه امکان پرورش قابلیت‌های الهی نهفته و نیروهای درونی انسان فراهم گردد. به همین دلیل نیز بر این نکته کراراً تأکید گردید که فلسفه استقرار نظام‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی اسلام، اساساً در بدو الامر مبتنی بر یک رویکرد انسان‌شناختی «و یک فلسفه تربیتی است» (مرزوقی، ۱۳۹۴، ص ۳۳۰) در همین راستا در برنامه تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش کشور، مدرسه رکن اصلی نظام آموزشی و جلوه‌ای از تحقق مراتب حیات طیبه، کانون عرضه خدمات و فرصت‌های تعلیمی و تربیتی، زمینه‌ساز درک و اصلاح موقعیت توسط دانش‌آموزان و تکوین و تعالی پیوسته هویت آنان بر اساس نظام معیار اسلامی است. در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران مدرسه محلی مناسب برای عرضه بایدها و نبایدهای نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی برای دانش‌آموزان و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و ملی محسوب می‌شود. این ارزش‌ها ملهم از آموزه‌های قرآن کریم و نیز برگرفته از نقش معنوی، اسوه‌ای، هدایتی و تربیتی پیامبر اکرم، حضرت فاطمه زهرا و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) به‌ویژه آموزه‌های بنیادین مهدویت و انتظار (جامعه مهدوی) و میراث نظری و عملی حضرت امام خمینی (ره)، قانون اساسی و ولایت فقیه است. (حاجی بابایی، ۱۳۹۱، ص ۵۴)

از طرفی اولین محیطی که تربیت در آن اتفاق می‌افتد، محیط خانواده و در کنار این نهاد، مسجد عهده‌دار پرورش اعتقادات و گسترش ارزش‌ها است. لذا امروزه مدرسه به‌عنوان یکی از نهادهای اصلی است که افراد در آن به موازات نهادهای خانواده و مسجد حضور دارند، باید نقش و جایگاه آن نسبت به دو نهاد خانواده و مسجد و نحوه تعامل آن با یکدیگر مشخص گردد. با همین رویکرد امروز دیگر زمان آن نیست که نهاد مسجد منتظر بماند تا نهاد خانواده به سراغ وی برود و در جهت تربیت دینی استمداد نماید؛ چراکه اولاً دنیا امروز یک دنیای رقابتی است و سایر نهادهای فرهنگی و اجتماعی با هزاران حیل و روش به سراغ نهاد خانواده می‌روند تا او را در معرض آموزه‌های خود قرار دهند. همچنین جایگاه مدرسه در این زمینه که باید در راستای تربیت دانش‌آموزان نقشی منفعل نداشته باشد، بلکه با طراحی تعامل، ارتباطی مطلوب و کارآمد بین خود، مسجد و خانواده برقرار کند تا بتواند بیشترین اثر را در تربیت اسلامی دانش‌آموزان داشته باشد.

به‌طور کلی باید گفت که سه نهاد مدرسه، خانواده و مسجد همچنان از اثرگذارترین نهادهای تربیتی هستند. ایجاد هماهنگی، همکاری و تعامل مثبت و سازنده بین نهادهای مدرسه، خانواده و مسجد به‌منظور رسیدن به اهداف تربیت دینی ضرورت تام دارد. مدرسه و دو نهاد دیگر یعنی خانواده و مسجد در انجام دادن وظایف تربیتی و پرورش مسائل دینی، مکمل یکدیگرند. پیوند و ارتباط نزدیک مدرسه با خانواده و مسجد و دیگر متصدیان امور فرهنگی و تربیتی با یکدیگر، در واقع پیوند استوانه‌های تربیت صحیح و منطقی است. باید همه تلاش متصدیان تعلیم و تربیت بر این باشد تا پیوندی واقعی بین مدرسه، خانه و مسجد ایجاد کنند. چراکه با این‌گونه پیوندها خانواده به فضایی اسلامی و آکنده از ارزش‌های معنوی تبدیل می‌شود و مسجد و مدرسه نیز سازنده و هدایتگری در زمینه ارزش‌های دینی ایفا می‌کنند. از این‌رو، با هماهنگی و یکسانی فضای حاکم و ارزش‌های معنوی و دینی در مدرسه، خانواده و مسجد بسیاری از تعارضات و مشکلاتی که ممکن است برای کودکان در نتیجه ناهماهنگی بین این نهادهای تربیتی ایجاد شود، برطرف می‌گردد. به همین دلیل، به نظر می‌رسد که امروزه اگر مدرسه، خانواده و مسجد و دیگر متصدیان امور فرهنگی و تربیتی، نسل جدید را به‌سوی یک هدف و روش واحدی سوق ندهند، نمی‌توان امیدی به پیشرفت دینی جامعه داشت؛ یعنی اگر این متصدیان اصلی تربیت در برنامه‌ها و روش‌ها هماهنگی لازم را نداشته باشند، در روند رشد اسلامی کودک و نوجوان اختلال به وجود خواهد آمد که اولین عارضه آن بروز تعارض و دوگانگی ارزشی است.

متأسفانه، باید اذعان کرد که فعالیت‌ها در این راستا، هماهنگ، هم‌جهت و همخوان نیست. حتی در مواردی، ممکن است با فعالیت‌های موازی و گاهی مغایر، انرژی و توان یکدیگر را خنثی و کاهش دهند. به‌عنوان مثال، بعضی خانواده‌ها اطلاعات چندانی از دین و نحوه آموزش مسائل دینی به فرزندان خود را ندارند. از طرفی، مدرسه تکالیف سختی در این حوزه به خانواده‌ها تحمیل می‌کند. این تعارض باعث می‌شود که نوعی دوگانگی در کودکان و نوجوانان به وجود آید. برخی خانواده‌ها که به مذهب توجه دقیق و لازم ندارند، در محافل و میهمانی‌ها بدون توجه به مسائل شرعی برای بچه‌هایشان لباس‌هایی انتخاب می‌کنند که با آن مجالس تناسب داشته باشند از سویی، اصرار مدارس بر آن است که دانش‌آموزان پوشش و لباس مناسب با شرع بپوشند. در اینجا، برای بچه‌ها این تعارض به وجود می‌آید که مدرسه درست عمل می‌کند، یا خانواده؟ حرف مدرسه را بپذیرد یا دیدگاه خانواده؟ تابع کدام یک باشند؟ (دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۳، ص ۱۰۷)

لذا در همین راستا ضرورت انجام پژوهشی به‌منظور تدوین الگوی تعاملی نقش نهادهای تربیتی مدرسه، خانواده و مسجد جهت تحقق اهداف تربیتی از منظر تعلیم و تربیت اسلامی احساس می‌شود تا ضمن تبیین و ترسیم رابطه بین مدرسه، خانواده و مسجد، بایسته‌ها و راهکارهای تحکیم ارتباط بین این سه نهاد مدنظر قرار گیرد.

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱-۲- مبانی نظری

۲-۱-۱-۲- تعلیم و تربیت اسلامی

دین اسلام طبق نخستین آیات نازل شده بر حضرت رسول (صلوات‌الله‌علیه و آله) بر دو عنصر بنیادین تعلیم و تربیت، یعنی کسب علم و دانش (علم بالقلم) از یک‌سو و تعالی روح و کمال انسانی (علم الانسان ما لم یعلم) از سوی دیگر تأکید می‌کند. از درجه همین تأکید است که می‌توان اولاً به این ادعا که قرآن یک کتاب تربیتی است استدلال کرد، ثانیاً بر اهداف و آرمان‌های عام و کلی نظام تربیت اسلامی وقوف یافت. تمام روش‌های تربیتی در اسلام در حقیقت حاکی از پیوند انسان و رب است و همه فرع و شعبه‌های تربیت از این پیوند و کیفیت آن منشأ می‌گیرد. دین به نگرش فلسفی فرد به تعلیم و تربیت و به دنبال آن اهداف تربیتی جهت می‌دهد و فرهنگ دینی حاکم بر انسان در همه شئون زندگی او ریشه می‌دواند. تربیت دینی نشان‌دهنده راه و روشی است که در انتها به هدف زندگی منجر می‌شود. تعلیم و تربیت از دیرباز و طی قرون

و اعصار همواره مورد توجه عالمان، اندیشمندان و فیلسوفان بوده و بدین سان توانسته است افکار و اندیشه‌های بزرگ را به سوی خویش فراخواند. (محمدی، ۱۳۸۰، ص ۲۷) به‌عنوان نمونه از نگاه استاد شهید مرتضی مطهری برگرفته از دو کتاب ایشان به نام‌های «تعلیم و تربیت در اسلام» و «فلسفه اخلاق»، تعلیم و تربیت اسلامی بر چند رکن اساسی مبتنی است: اهتمام به پرورش فکر و اندیشه آدمیان، پرورش استعدادها، نهفته در وجود آدمی، عادت به فضایل اخلاقی و ملکات نفسانی و عبادت. (مطهری، ۱۳۷۳، ص ۵۴)، (مطهری، ۱۳۷۹، ص ۱۱۵).

آنچه مسلم است تبیین‌های مختلفی می‌توان نسبت به مفهوم، اهمیت و جایگاه تعلیم و تربیت اسلامی ارائه کرد. حضرت امام خمینی رحمت‌الله علیه نیز تأکیدات و بیانات وافر و مؤثری در این رابطه دارند که از آن جمله می‌توان اشاره کرد که: «اساس عالم بر تربیت انسان است و انبیاء و اولیاء برای تربیت انسان آمده‌اند، هیچ‌کس نمی‌تواند ادعا کند که من دیگر احتیاجی ندارم به این که تعلیم و تربیت بشوم، رسول خدا هم تا آخر احتیاج داشت، منتها احتیاج او را خدا رفع می‌کرد، ما همه احتیاج داریم.» (صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۱۵۱). «انسان عصاره همه موجودات است و فشرده تمام عالم است؛ و انبیا آمده‌اند برای اینکه این عصاره بالقوه را بالفعل کنند و انسان یک موجود الهی بشود. این موجود الهی تمام صفات حق تعالی در اوست و جلوه‌گاه نور مقدس حق تعالی است.» (صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۱۵۲)

۲-۱-۲- اهداف تربیتی

هدف در تعلیم و تربیت به معنای وضع نهایی و مطلوبی است که به‌طور آگاهانه، سودمند تشخیص داده شده است و برای تحقق آن، فعالیت‌های مناسب تربیتی انجام می‌گیرد. (ابراهیمی فر، ۱۳۸۱، ص ۳۵) اطلاع از اهداف تربیتی می‌تواند در هدایت اقدامات تربیتی، ایجاد انگیزه در متربیان و تدارک معیاری برای ارزیابی آن اقدامات، سودمند باشد. البته هدف‌داری، خاص انسان نیست و تمامی پدیده‌های جهان خلقت در مسیر خود هدفی را پیگیری می‌کنند که این هدف از سوی حضرت حق جل و علا به‌منظور ترقی و رشد و تکامل در نهاد پدیده‌ها قرار داده شده است. انسان به‌عنوان اشرف مخلوقات خداوند نیز از این هدفمندی به‌طور عالی برخوردار است. (علاءالدین، ۱۳۸۷، ص ۱۱۸)

در قرآن کریم واژه‌هایی را می‌یابیم که ناظر به هدف‌ها هستند، یعنی نشانگر وضعیت‌هایی درباره انسان‌هاست که باید آن‌ها را متحقق نمود، اما حیطه آن‌ها از حیث وسعت و ضیق، منطبق برهم نیست. بعضی از آن‌ها بعضی دیگر را درون خود

جای می‌دهند و بعضی نیز با تعدادی دیگر در عرض هم قرار می‌گیرند. مهم‌ترین آن‌ها که نشان‌دهنده اهداف است، عبارت‌اند از: رشد: «...فلیستجیبوا لی و لیؤمنوا بی لعلهم یرشدون» (بقره، ۱۸۶)، طهارت: «...و لکن یرید لیطهرکم...» (مائده، ۶)، حیات طیبه: «...فلنحییته حیاة طیبه...» (نحل، ۹۷)، هدایت: «...و لتکون آیه للمؤمنین و یهدیکم صراطا مستقیما» (فتح، ۴۸)، عبادت: «و ما خلقت الجنّ و الإنس إلاّ ليعبدون» (ذاریات، ۵۶) و تزکیه و تهذیب: «و الذین هم للزکاه فاعلون» (مؤمنون، ۴)، هدایت و رشد، طهارت و حیات طیبه، تقوا، قرب و رضوان و عبادت برخی از این اهداف هستند. البته از میان اینها قرب و رضوان بیشتر رنگ هدف غایی را دارند و بقیه بیشتر به مسیر و طریق مانند هستند و آدمی را به بالاترین درجات قرب و رضوان می‌رسانند (صمدی، ۱۳۹۱، ص ۶۸).

۲-۱-۳- مسجد

مساجد از فضیلتی بس عظیم برخوردارند و این عظمت و قداست می‌تواند در تحول و تربیت انسان نقش مهمی داشته باشند. مسجد خانه پیامبران و پرهیزگاران و مؤمنان است. (کنز العمال: ج ۷، ص ۶۵۰) است. مسجدها انوار الهی (مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۴۷) و بهترین مکان‌ها نزد خداوند هستند (کنز العمال: ج ۷، ص ۶۴۸) زیرا مسجد زیارتگاه موحدان است و باغ‌های بهشت در زمین است (کنز العمال: ج ۷، ص ۶۴۸) مساجد در ردیف قرآن و عترت قرار داده شده است (مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۵۵). حضرت در سخنی والا می‌فرماید: «من اختلف الى المسجد اصاب احدی الثمانی أخوا مستفادا فی الله، او علما مستطرفاً، او آیه محکمه، أو رحمه منتظره، او کلمه ترده عن ردى، او کلمه اتدله علی هدی، او یترک ذنبا خشیه او حیا؛ هر که به مسجد آمد و شد کند، به یکی از این هشت چیز دست یابد: یافتن برادری به خاطر خدا، یا دانشی جدید، یا آیتی محکم، یا رحمتی که آن را چشم‌به‌راه بود، یا سخنی که او را از هلاکت برهاند، یا شنیدن جمله‌ای که او را به هدایت رهنمون شود، یا آنکه گناهی را از ترس و یا شرم ترک گوید.»

واژه مسجد ۲۸ مرتبه در قرآن کریم و در ۲۷ آیه قرآن ذکر شده است (۱۵ بار مسجد الحرام، ۱ بار مسجد الاقصی، ۶ بار لفظ مساجد در این آیات آمده است). اهم موضوعاتی که در این آیات مطرح شده عبارت‌اند از: اهمیت مسجد، برخی احکام مسجد و مسجد الحرام، اشاره به معراج پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، ساخت مسجد اصحاب کهف. غیر از این آیات، آیات دیگری مستقیم یا غیر مستقیم به بحث مسجد اشاره می‌کند. (خلیلی، ۱۳۹۲، ص ۶۷) اما آنچه مشخص است از نخستین روزهای تأسیس مسجد در

صدر اسلام برای آن کارکردهای گوناگون عبادی، آموزشی، تربیتی، سیاسی و اجتماعی تعریف گردید. پیامبر اسلام به مسلمانان آموخت که مسجد هم محل عبادت است و هم محل تعلیم و تربیت. (منیرالدین، ۱۳۸۶، ص ۷۵)

۲-۱-۴- خانواده

از دیدگاه اسلام مسئولیت اصلی تربیت فرزندان بر عهده والدین است و در گذشته نیز یعنی قبل از ورود تعلیم و تربیت در شکل و قالب مدرسه و نظام آموزش و پرورش جدید، والدین متکفل و متولی اصلی هدایت و ارشاد فرزندان بوده‌اند. بقیه عوامل اگرچه نقشی در شکل‌گیری شخصیت کودکان و نوجوانان دارند، اما همه از عوامل کمک‌کننده و یا تقویت‌کننده وظیفه والدین در زمینه تربیت یا در مواردی جان‌نشین آن‌ها هستند. محافظت فرزند از آتش دوزخ از طریق والدین انجام می‌شود^۱ و خانواده مسئول آموزش نماز و پایداری بر اقامه آن دانسته شده است^۲. از حقوقی که برای کودک منظور شده و در کتب دینی و روایی مشروحاً ذکر آن آمده است، نقش اساسی والدین در ایجاد حس دینی و پرورش اخلاقی است. (نجفی و احمدی، ۱۳۹۱، ص ۲۶) در بینش اسلامی پدر امام خانواده است و بر امام واجب است اهل ولایت خود را تعلیم دهد^۳. روان‌کودکی مانند زمینی آماده و قابل کشت است^۴.

از طرفی با بررسی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نیز مشخص می‌گردد که خانواده مهم‌ترین نقش را در زمینه‌سازی رشد و تحول فرزندان بر عهده دارد و باید نسبت به انجام دادن تکالیف تربیتی خود پاسخگو باشد. در این سند خانواده، دولت و نهادها و سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان ارکان جریان تربیت مطرح شده و در مورد خانواده آمده است: «بدین ترتیب خانواده نه تنها در اجرا بلکه در هدف‌گذاری، برنامه‌ریزی و به‌خصوص ارزشیابی از برنامه‌ها و اقدامات جریان تربیت باید مشارکت فعال داشته باشد» در این سند مشارکت فعال خانواده در تمام سطوح فعالیت‌های تربیتی از هدف‌گذاری تا اجرا و حتی ارزشیابی و اقدامات اصلاحی مطرح شده است. (نجفی و احمدی، ۱۳۹۱، ص ۲۱)

۲-۱-۵- مدرسه

مدرسه مکانی امن و غنی شده از برنامه‌های آموزشی و پرورشی برای همه دانش‌آموزان است و نقش آن علاوه بر ارتقای دانش و مهارت دانش‌آموزان، ایجاد آمادگی در آنان

۱. سوره تحریم، آیه ۶.

۲. سوره طه، آیه ۱۳۲.

۳. نهج البلاغه/ نامه ۳۱.

۴. نهج البلاغه/ نامه ۳۱.

متناسب با انتظارات حال و آینده جامعه است. در چنین شرایطی و در افق چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور، مدرسه تبدیل به مکانی خواهد شد که دانش‌آموزان از حضور فعال در آن لذت می‌برند و از ترک نمودن آن اکراه دارند. در این مدرسه دانش‌آموز نه تنها در بخش آموزش بلکه در زمینه تربیت دینی و اخلاقی خود با معلمان مشارکتی فعال دارد؛ بنابراین دانش‌آموز مرکز توجه و محور فعالیت‌هاست. در این مدرسه، تلاش بر آن است که ضمن آموزش علوم مختلف، فرصت‌های علمی و عملی بیشتری در تقویت مهارت‌های زندگی برای دانش‌آموزان ایجاد شود و به‌طور کلی مهارت‌های لازم برای داشتن یک زندگی موفقیت‌آمیز در جامعه، با در نظر گرفتن معیارهای ارزشی و اسلامی و تحولات اجتماعی به دانش‌آموزان آموزش داده شود. (حاجی بابایی، ۱۳۹۱، ص ۵۳) طبق سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مدرسه باید بتواند اهداف زیر را محقق کند:

۱. مکانی باشد مناسب برای تربیت انسانی مؤمن و متخلق به اخلاق اسلامی، آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت؛ حقیقت‌جو و عاقل، عدالت‌خواه صلح‌جو، ظلم‌ستیز، جهادگر، شجاع، ایثارگر، وطن‌دوست، جمع‌گرا، منتظر و جهانی‌اندیش، بارآده، امیدوار، خودباور، دارای عزت‌نفس، دانا و توانا، پاک‌دامن و باحیا، انتخاب‌گر و آزادمنش، خلاق و کارآفرین و مقتصد، سالم و بانشاط، قانون‌مدار و نظم‌پذیر (شایستگی‌های پایه در ساحت‌های تعلیم و تربیت و آماده ورود به انواع تربیت تخصصی و شغلی برای زندگی شایسته فردی، خانوادگی و اجتماعی بر اساس نظام معیار اسلامی؛
۲. قادر به آمادگی حداکثری و افزایش نقش دانش‌آموزان در رشد و تعالی کشور و برپایی جامعه صالح اسلامی، بسط و اعتلای فرهنگ عمومی؛
۳. زمینه‌سازی برای اقتدار و مرجعیت علمی و تکوین تمدن اسلامی - ایرانی با تأکید بر تعمیق معرفت و بصیرت دینی و سیاسی، التزام به ارزش‌های اخلاقی، وفاداری به نظام جمهوری اسلامی ایران، اعتقاد و التزام عملی به اصل ولایت‌فقیه و مردم‌سالاری دینی؛
۴. تحکیم وحدت ملی، تقویت روحیه علمی، رعایت حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی، ارتقای آداب و مهارت‌های زندگی، بهداشتی و زیست‌محیطی؛
۵. زمینه‌ساز تحقق همه‌جانبه عدالت تربیتی برای دانش‌آموزان مناطق مختلف کشور؛
۶. ایجاد زمینه برای ارتقای بهره‌وری مدیریت منابع در مدارس بر اساس نظام معیار اسلامی؛

۷. افزایش مشارکت و اثربخشی افراد جامعه و اولیا در رشد و تعالی تعلیم و تربیت مدرسه‌ای؛

۸. بهسازی و متحول سازی نظام برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، مالی و اداری و زیرساخت‌های کالبدی و فناوری مدارس سراسر کشور؛

۹. کمک و مشارکت مدارس در دستیابی کشور به رتبه نخست تربیتی در منطقه و جهان اسلام و ارتقای فزاینده جایگاه تعلیم و تربیتی ایران در سطح جهانی (دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰).

۲-۲- پیشینه پژوهش

اهم موضوعاتی که در همین رابطه توسط محققان و صاحب‌نظران مدنظر قرار گرفته است اینکه بیشتر، نهادهای تربیتی مذکور را به‌صورت جداگانه مورد بررسی و پژوهش قرار داده‌اند و حتی در موارد اندکی به نحوه و چگونگی تعامل دوجه‌دوی این نهادها پرداخته شده است؛ اما پژوهشی علمی که تعامل سه نهاد تربیتی مدرسه، خانواده و مسجد را حتی از زاویه‌ای مدنظر قرار داده باشد، صورت نگرفته است.

در ادامه به ارائه پژوهش‌های کمی و کیفی مرتبط با موضوع پژوهش در قالب جدول شماره ۱ پرداخته شده است.

جدول ۱- طبقه‌بندی پژوهش‌های پیشین

نویسنده (سال) - روش	اهداف / سؤالات پژوهش	مهم‌ترین یافته‌ها
مهرمحمدی (۱۳۹۱) - پژوهش کیفی	نقش خانواده در ساماندهی تعاملات خانه و مدرسه	خانواده نباید مانند گذشته نقش حاشیه‌ای در جریان تربیت فرزندان داشته باشد. چراکه اولاً از اقتدار و اعتبار نهاد مدرسه در سایه تحولات اجتماعی کاسته شده و ثانیاً در سایه همین تحولات بر نقش خانواده افزوده شده است. این کاهش و افزایش هم‌زمان، بازنگری در کیفیت تعاملات تربیتی خانه و مدرسه را ضروری می‌سازد. فرض بررسی مذکور بر آن است که هیچ‌یک از دو نهاد خانواده و مدرسه از صحنه حذف نخواهند شد. به‌علاوه، برقراری تعاملات سازنده میان این دو نهاد، با محوریت بهبود بخشیدن به عملکرد تربیتی دانش‌آموز، نیازمند نظریه‌پردازی است.
کریمی و همکاران (۱۳۹۵) - پژوهش کیفی	ارائه الگوی برای خط‌مشی‌گذاری فرهنگی شهر با محوریت مسجد جامع و امام‌جمعه	مسجد جامع به‌عنوان محور تصمیم‌گیری شهر و امام‌جمعه که نماینده ولی‌فقیه در شهر است، منشأ خط‌مشی‌گذاری در نظر گرفته شده است و بقیه عوامل در ارتباط با این محور در تحقیق و عینی شدن نظام مسائل و رسیدن به خط‌مشی مطلوب، مؤثر دانسته شده‌اند.

نوینسنده (سال) - روش	اهداف / سوالات پژوهش	مهم ترین یافته ها
تنها (۱۳۹۴) - پژوهش کیفی	فهم الگوی همکاری بین سازمانی مسجد و مدرسه	از دلایل همکاری مدرسه و مسجد به فراهم شدن الزامات موردنیاز آینده، رفع شکاف بین منابع، ایجاد هم افزایی اشاره می کند و در رابطه با مزیت های ترغیب کننده همکاری مسجد و مدرسه به وجود دانش آموزان با تعداد بالا با حضور مستمر و همچنین نقصان هایی شامل توجه بسیار مدارس به امر آموزش، ضعف معلمان و مسئولان مدرسه در مسائل دینی اشاره می کند. راهکارهایی نیز برای بهبود این گونه روابط همچون احداث مدارس و مساجد کنار یکدیگر، تعامل و تقسیم کار مدارس و مساجد، سپردن امور اجرایی مساجد به نوجوانان، برگزاری کلاس های درسی متناسب فضای مسجد در مسجد، انتقال اقامه نماز مدارس به مساجد و ... نیز مطرح می شوند. از جمله موانع نیز آموزش محور بودن مدارس، فقدان روحیه مسجدی در کادر اجرایی مدارس مطرح می نمایند
گروه پژوهش های کارپردی مرکز رسیدگی به امور مساجد (۱۳۸۶) پژوهش کیفی (فرا ترکیب)	تبیین تعارضات موجود در تربیت دینی خانواده ها با دیگر نهادهای اثرگذار تربیتی	مشخص گردید که تعارضات موجود بین آموزش و تربیت دینی خانواده ها با جامعه بزرگ تر (مدرسه، صداوسیما و سینما) سبب تغییر نگرش ها و بعضاً موجب فاصله گرفتن یا بیراهه رفتن دانش آموزان می گردد. منطبق و همسو شدن تربیت دینی خانواده ها با جامعه بزرگ تر برای هم رنگ شدن با جامعه در بسیاری اوقات موجبات سردرگمی نوجوانان را فراهم می سازد، چراکه با شیوه های دو گانه و متضاد مواجه می گردند.
خلیلی، (۱۳۹۲) پژوهش کیفی	تبیین مأموریت و جایگاه مسجد در حکومت اسلامی	خروجی این کار شکل گیری مفاهیم زیادی بوده است که در قالب دوازده مقوله طبقه بندی شده اند: تعلیم و آموزش، تزکیه و تربیت، تحکیم روابط اجتماعی، قضاوت و دادگستری، رسانه، تبلیغ دین، امر به معروف و نهی از منکر، تأمین امنیت و پاسداری از مرزها، تأمین رفاه و معیشت، دیپلماسی و روابط بین الملل، پایگاه امام و امت و پایگاه دیانت و عبودیت. در نهایت با الهام از این مفاهیم و مقوله ها به تبیین مأموریت مساجد در جامعه و حکومت اسلامی پرداخته است و همین طور مدل مفهومی دولت - محله که مبتنی بر کارکردهای حکومتی مسجد در محله است را ارائه می کند.
کاوپانی (۱۳۸۹) پژوهش کیفی	ترسیم و ارائه مدلی برای اهداف تربیت اسلامی	از دستاوردهای این پژوهش عبارت است از یک مدل جامع برای اهداف تربیتی که به صورت مخروطی تا چهار ردیف ریز شده است. از ویژگی های این مدل این است که با همه زوایای زندگی روزمره ارتباط مستقیم دارد و در عین حال به نگرش های زیرین تربیت اسلامی نیز توجه کرده است.

مهم ترین یافته‌ها	اهداف / سوالات پژوهش	نویسنده
<p>نتایج بیانگر آن است که بیشتر موانع جذب نوجوانان به مسجد مربوط به عوامل مؤثر خارج از مسجد است. در کل با توجه به نتایج به دست آمده در این پژوهش، شاخص‌های کیفیت پایین برگزاری همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی ویژه والدین، جذب نبودن و کاربردی نبودن برنامه‌های مسجد، کمبود امکانات و فضاهای ورزشی در مساجد، کیفیت پایین کارگاه‌های آموزشی ویژه مربیان، عدم همراهی مدیر با مربیان طرح، عدم پشتیبانی شهرداری ناحیه و منطقه، عدم اولویت دغدغه تربیتی خانواده‌ها، بی‌توجهی مدارس به برنامه‌های تربیتی، در عدم جذب نوجوانان به مسجد بیشترین تأثیر را داشته است.</p>	<p>بررسی موانع جذب نوجوانان به مسجد بر اساس طرح شهید بهنام محمدی</p>	<p>محمدی (۱۳۹۴) - پژوهش ترکیبی (کیفی- کمی)</p>
<p>سیر سیاستی نهاد مذکور پس از شکل‌گیری و به ثمر نشستن انقلاب اسلامی تا زمان فعلی (چهار دهه) مورد مطالعه و بررسی قرار دهد تا واکاوی سیر سیاستی مذکور- سیاست‌های ترجمان‌ها و سازمان‌های مرتبط با مسجد- بتوان- در گام بعد- به الگوی مطلوب سیاست‌گذاری فرهنگی مسجد در جمهوری اسلامی ایران نائل شود و بر اساس آن حدود و ثغور مداخله حکومت در حوزه مساجد مشخص گردد و نیز جایگاه، نقش و وظایف ترجمان‌ها و سازمان‌های مرتبط با حوزه مساجد معین شود و نوعی از وحدت و انسجام فرهنگی در حیطه این نهاد‌های دینی شکل بگیرد و بتواند باعث اعتلا و ارتقاء جایگاه مساجد در نظام اسلامی در جمهوری اسلامی ایران گردد.</p>	<p>سیاست‌گذاری فرهنگی مسجد در جمهوری اسلامی ایران (کتاب)</p>	<p>فرخی (۱۳۹۵) - پژوهش کیفی</p>
<p>نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مسائل و آسیب‌های مربوط به مسجد در سه حوزه کلی قرار می‌گیرند: ۱- حوزه‌های گوناگون فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی؛ ۲- عناصر، سازمان‌ها و نهاد‌های مرتبط و دخیل در اداره مسجد؛ ۳- نهادها و سازمان‌های مذهبی و فرهنگی موازی با مسجد. این سه حوزه در بردارنده تمامی مسائل پیرامون مسجد است. بر اساس الگوی مفهومی پیشنهادی، بسیاری از آسیب‌ها، علل بروز، پیامدها و راهکارهای رفع آن‌ها در این سه حوزه قرار می‌گیرند.</p>	<p>دستیابی به الگویی مفهومی در انجام مطالعات آسیب‌شناختی وضعیت مسجد در ایران</p>	<p>کرم‌الهی و کاشانی زاده (۱۳۹۱) - پژوهش کیفی</p>
<p>در این پژوهش نتیجه‌گیری شده است که آن گونه که شایسته و بایسته است به خانواده به‌منابه یک‌نهاد بنیادین و مرکز تربیت نسل و انتقال ارزش‌های اخلاقی و تربیتی در بخش‌های نظری سند و اصل سند تحول بنیادین توجه کافی نشده و راهکارهای اجرایی برای ایفای نقش و مشارکت در امور تحصیلی و تربیتی فرزندان‌شان ارائه نشده است. تضعیف این جایگاه و سپردن نقش تربیت به دولت و مدرسه ممکن است زمینه‌ساز بسیاری از ناهنجاری‌های جامعه در زمینه اخلاق و رفتارهای اجتماعی باشد.</p>	<p>ترسیم اهمیت و نقش خانواده در اسلام و قوانین معتبر و مصوب، تبیین کارکردهای خانواده و همچنین بررسی جایگاه خانواده در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش</p>	<p>احمدی و نجفی (۱۳۹۱) - پژوهش کیفی</p>

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف / سؤالات پژوهش	نویسنده (سال) - روش
ساختار این سند به صورت پنج سطحی و مشابه اسناد بالادستی موجود نظام، طبقه‌بندی شده است؛ ۱- چشم‌انداز: که برای یک افق ۱۰ ساله قابل تحقق است؛ ۲- رویکرد اساسی: که برآمده از جهت‌گیری کلی سند، چشم‌انداز و ناظر به اهداف کلان نوشته شده است. ۳- اهداف کلان: که ذیل پنج عرصه دسته‌بندی شده‌اند (۱۵ هدف کلان). ۴- راهبردها: ذیل هر هدف کلان تعدادی راهبرد نوشته شده است (۳۹ راهبرد) ۵- اقدام‌ها: عملیاتی‌ترین سطح سند که مرکز می‌تواند اجرا کند و یا اجرای آن را تسهیل کند (۲۴۴ اقدام)	سند تعامل مطلوب مسجد با کودک و نوجوان (کتاب)	گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد (۱۳۹۴) - پژوهش کیفی
نتایج پژوهش بیانگر این است که شباهت‌هایی در دیدگاه‌های برزینکا و مبانی سند تحول در زمینه اهداف آموزشی وجود دارد؛ از جمله اینکه در هر دو مورد، فرد و جمع مورد توجه می‌باشند، اهداف تربیتی با سایر ابعاد اجتماع مرتبط است، جنبه‌های مختلف تربیت مورد توجه قرار گرفته است و بهبود شخصیت فرد مورد نظر است؛ تفاوت‌هایی نیز همچون توجه به بعد مذهبی اهداف تربیت، تفاوت در میزان تأکید بر فرد و اجتماع، تفاوت در میزان تأکید انتخابی یا الزامی بودن اهداف تربیت و تفاوت در توجه به بعد زیبایی‌شناختی تربیت به چشم می‌خورد.	بررسی تطبیقی اهداف تربیتی از دیدگاه برزینکا (به‌عنوان یکی از صاحب‌نظران برجسته عصر کنونی در حوزه تربیت) و مبانی سند تحول بنیادین نظام تربیت جمهوری اسلامی ایران	صادق زاده قمصری و رضائی (۱۳۹۴) - پژوهش کیفی

به‌طور کلی یافته‌ها حاکی از آن است که در خصوص تربیت به‌طور کلی و تربیت اسلامی به‌طور اخص هماهنگی و تعامل نظام‌مندی بین سه نهاد تأثیرگذار تربیتی یعنی خانواده، مدرسه و مسجد وجود ندارد. هر چند تحقیقات زیادی در حوزه مدرسه، خانواده و مسجد به‌صورت جداگانه و اختصاصی انجام شده‌اند، اما از این حیث که تبیین دقیق و علمی از ارتباط فی‌مابین این سه نهاد، خصوصاً بر حسب اقتضات زمانی و مکانی امروز، صورت گرفته باشد، وجود ندارد.

۳- روش تحقیق

پژوهش از نظر طرح پژوهش کیفی و به‌طور ویژه روش «مطالعه موردی»^۱ است. مطالعه موردی در هر دو نوع طرح پژوهشی کمی و کیفی مطرح می‌گردد که در این پژوهش مطالعه موردی کیفی^۲ مطرح است. مطالعه موردی کیفی، نوعی استراتژی پژوهش به شمار می‌آید که در آن پژوهشگر با مطالعه عمیق بر روی یک پدیده به روشن و شفاف نمودن آن با استفاده از منابع مختلفی مانند اسناد، مصاحبه و ...

1. Case Study

2. Qualitative Case Study

می‌پردازد (دانایی‌فرد، الوانی، آذر، ۱۳۹۲؛ هومن، ۱۳۸۹، ص ۳۸). در واقع این مورد می‌تواند فرد، گروه، نهاد و یا سازمان باشد. لازم به ذکر است، ویژگی کلیدی مطالعه موردی کیفی، شیوه یا داده نیست؛ بلکه تأکید آن بر درک فرآیندها آن‌طور که در بستر خود رخ می‌دهند، است (هومن، ۱۳۸۹، ص ۳۶). لذا از آنجاکه در این پژوهش فهم و درک عمیق از اینکه نهادهای مدرسه، مسجد و خانواده چه نقشی به‌صورت تعاملی در تحقق اهداف تربیتی دارند، دنبال می‌شود مطالعه موردی انتخاب گردید و از طرفی کیفی بودن آن از این جهت است که برای دستیابی به این درک و فهم عمیق از روش قیاسی و مبتنی بر مبانی نظری حاصل نمی‌شود و پشتوانه تئوریک ندارد بلکه از طریق مصاحبه و استفاده از دیدگاه متخصصان و یا افراد باتجربه که در رابطه با این نهادها به فهم عمیق رسیدند دنبال می‌گردد و در این پژوهش، یافته‌های کیفی مدنظر است و نه اعداد و ارقام. مشارکت‌کنندگان کلیدی پژوهش در سه گروه مدرسه (مدیران مدارس، مسئولان آموزش و پرورش و اعضای هیئت‌علمی دانشکده علوم تربیتی)، خانواده (مشاوران خانواده، مراکز مشاوره، انجمن اولیاء و مربیان) و مسجد (حوزویان، ائمه جماعات و جمعه) بودند. انتخاب نمونه مورد مصاحبه با استفاده از رویکرد هدفمند و با روش انتخاب صاحب‌نظران کلیدی^۱ و استفاده از معیار اشباع^۲ و مصاحبه عمیق با ۳۷ نفر انجام گردید. پس از گردآوری داده‌ها از طریق شیوه تحلیل مضمون^۳ و تشکیل شبکه مضامین تحت عناوین مضمون فراگیر^۴، مضامین سازمان دهنده^۵ و پایه‌ای^۶، الگوی اولیه طراحی و با استفاده از معیارهای اعتبارسنجی کیفی قابل‌قبول بودن^۷ از طریق همسوسازی و قابل‌اعتماد بودن^۸، اعتبار الگو موردبررسی قرار گرفت (Attride-Stirling, 2001, p 79) (لینکن و گابا، ۱۹۸۵، ص ۹۵). در این مطالعه برای بررسی اعتبار شبکه مضامین به‌دست‌آمده، از معیارهای اعتبارسنجی کیفی قابل‌قبول بودن و قابل‌اعتماد بودن استفاده شد. قابلیت اعتبار بدین معناست که تا چه حدی ساختار و معنی پدیده موردنظر به نحو مناسب و مطلوبی بازنمایی می‌شود (لینکن و گوبا^۹، ۱۹۸۵، ص ۹۴). قابلیت اعتماد به انسجام فرایندهای درونی و نحوه بررسی شرایط متغیر پدیده به‌وسیله پژوهشگر دلالت می‌کند (همان، ۸۷).

1. Critical Case
2. Saturation
3. Thematic Analysis
4. Global
5. Organizing
6. Basic
7. Credibility
8. Dependability
9. Lincoln & Guba

برای بررسی معیار «قابل قبول بودن شبکه مضامین» از روش‌های همسوسازی داده‌ها که با گردآوری داده‌های کافی از منابع متعدد از قبل گروه‌های مشارکت‌کنندگان، منابع، مقالات و متون اسلامی، بیانات و سخنان حضرت امام رحمت‌الله علیه و مقام معظم رهبری، پیشینه‌های نظری و پژوهشی، خودبازبینی محقق و کنترل اعضا و برای بررسی معیار «قابل اعتماد بودن شبکه مضامین» نیز کلیه فرایندها و مراحل طی شده زیر نظر و با هدایت و کنترل اعضای کمیته پژوهش صورت پذیرفت و در پایان، کدها تعدیل، اصلاح و نهایی شد و شبکه مضامین تدوین شد.

لذا در این پژوهش در گام نخست، داده‌ها طی فرایند مصاحبه گردآوری شد. سپس متون مصاحبه‌مکتوب، به‌دفعات مطالعه، بازبینی و فهرستی از کدهای اولیه شناسایی گردیدند. در گام‌های بعد، کدهای به‌دست آمده در گروه‌های مشابه و منسجمی دسته‌بندی و شبکه مضامین چندین بار تحلیل و بازبینی شد و در نهایت شبکه مضامین برای الگوی مفهومی تعامل به‌عنوان تنها مضمون فراگیر از طریق مضامین سازمان دهنده چستی، چرایی و چگونگی تعامل ترسیم گردید به‌گونه‌ای که چستی تعامل مبانی اندیشه‌ای، جهت‌گیری تعامل، محور تعامل، مخاطبین تعامل را شامل می‌شود و چرایی تعامل مشتمل بر مضامین مدیریتی و تربیتی و در نهایت چگونگی تعامل از مضامین رفع موانع، اقدامات زمینه‌ساز ایجاد تعامل، اقدامات زیربنایی ایجاد تعامل و راهبردهای ایجاد تعامل تشکیل می‌شود؛ مضامین سازمان دهنده نیز در ۱۳۲ مضمون به‌عنوان مضامین پایه ترسیم می‌گردند.

۴- یافته‌های تحقیق

در این پژوهش با مصاحبه از ۳۷ نفر از صاحب‌نظران و افراد باتجربه کدهای اولیه استخراج گردیدند که در جدول ۲ مشخصات مصاحبه‌شوندگان و در جدول ۳ بخشی از شواهد یا گزاره‌های تبیینی و کدهای استخراجی ارائه می‌شود:

جدول ۲- مشخصات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	تعداد	عنوان
۱	۳ نفر	عضو فعلی مجلس خبرگان رهبری
۲	۹ نفر	عضو هیئت علمی دانشکده علوم تربیتی
۳	۲ نفر	مسئول و معاون نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه شیراز
۴	۱ نفر	مدیر مجتمع آموزشی امام صادق علیه‌السلام و از طراحان طرح بهنام محمدی
۵	۱ نفر	مسئول مرکز تحقیقات زن و خانواده حوزه علمیه

ردیف	تعداد	عنوان
۶	۱ نفر	استاد حوزه علمیه قم و از طراحان طرح جذب کودکان و نوجوانان به مسجد در کشور عراق
۷	۲ نفر	عضو هیئت علمی دانشکده الهیات
۸	۱ نفر	مدیرکل سابق آموزش و پرورش استان به مدت ۱۲ سال
۹	۱ نفر	از مؤسسين انجمن اولیاء و مربیان در وزارت آموزش و پرورش
۱۰	۱ نفر	فعال فرهنگی در حوزه تربیتی و از طراحان طرح‌های مختلف تعامل بین نهادی
۱۱	۱ نفر	پژوهشگر حوزه علمیه و صاحب‌نظر در حوزه تربیت و مسجد
۱۲	۳ نفر	مدیر مدرسه با رویکرد تربیتی
۱۳	۱ نفر	پژوهشگر در حوزه مدیریت مسجد و نویسنده
۱۴	۱ نفر	مدیر مدرسه‌ای که در مسجد راه‌اندازی شده است
۱۵	۱ نفر	از روحانیون فعال در عرصه فرهنگی و تربیتی و از مسئولین راه‌اندازی طرح تربیت نخبگان
۱۶	۱ نفر	از اعضای شورای راهبری مدرسه‌ای با رویکرد تربیتی در تعامل مدرسه و مسجد
۱۷	۲ نفر	عضو سازمان امور مساجد کشور
۱۸	۲ نفر	معلم دینی و پرورشی
۱۹	۱ نفر	مدیر اجرایی یک مجتمع آموزشی با رویکرد تعاملی و جذب دانش‌آموز به مسجد
۲۰	۲ نفر	امام جماعت

جدول ۳- شواهد و کدهای استخراجی از مصاحبه‌شوندگان

کدها	عبارات مفهومی (شواهد)
-نقش محوری مسجد	مسجد به‌عنوان پایگاه دین و به‌عنوان یک مرکز تربیت دینی باید نقش محوری را در جهت‌دهی و تعامل دو نهاد دیگر ایفا کند. (مصاحبه‌شونده شماره ۳)
-بسته نبودن درهای مسجد -باز مفهوم‌پردازی مسجد و تعاملات آن	ما باید تعریف مسجد، نقش و جایگاه اجتماعی مسجد را، روابط مسجد و تعاملات آن را با سایر محیطی هم‌جوار را باز مفهوم‌پردازی کنیم. یک مدیریت در سطح کلان باید در مناطق مختلف باشد و در هر مسجد یک امام جماعت داشته باشد به معنی حقیقی کلمه رهبر باشد و درهای مساجد بسته نباشد. (مصاحبه‌شونده شماره ۳)
-پیدا کردن رفیق مسجدی	مسجدی شدن تحت ارتباط خانواده با مسجد شکل می‌گیرد؛ اما اتفاقی که در مسجد می‌افتد دوستان مسجدی پیدا کردن، است. (مصاحبه‌شونده شماره ۴)
-محل‌های کردن سیستم مدیریت شهری -توجه به تفاوت جنسیت در مخاطبین -توجه به تفاوت سن در مخاطبین	در سطح کلان نیازمند یک تعریف عملیاتی از انسان طراز تربیت اسلامی به تفکیک دختر و پسر هستیم و با محوریت مسجد این سه نهاد باید نقش خود را ایفاء کند. حتی نظام شهرسازی ما هم باید مبتنی بر مسجد صورت گیرد؛ که درواقع به عبارتی این را سیستم مدیریت شهری ما می‌شود محله محور. (مصاحبه‌شونده شماره ۷)

عبارات مفهومی (شواهد)	کدها
باید همه سطوح خانواده‌ها و تفاوت‌های فردی و فرهنگی در سیاست‌گذاری فردی مدنظر قرار گیرد. (مصاحبه‌شونده شماره ۹)	توجه به تفاوت‌های فردی و فرهنگی
باید کار مردمی شود چراکه با تغییر دولت‌ها برنامه‌ها تغییر می‌کند. همچنین باید محله به محله باشد و سوم برای کار نیاز به یک پاتوق هست که بهترین پاتوق، مسجد است. (مصاحبه‌شونده شماره ۱۹)	-مردمی شدن برنامه‌ها -مسجد، نهادی مردمی -محلی شدن برنامه‌ها

در گام‌های بعد، کدهای به‌دست‌آمده در گروه‌های مشابه و منسجمی دسته‌بندی و شبکه مضامین چندین بار تحلیل و بازبینی گردید و از آنجاکه در این پژوهش متغیر اصلی، "تعامل" بین نهادها است و تنها یک متغیر کلی مدنظر است در نتیجه تنها شبکه مضامین یک مضمون فراگیر تحت عنوان الگوی مفهومی تعامل ترسیم می‌گردد. در جدول و نمودار ذیل الگوی مفهومی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد ارائه می‌گردد:

جدول ۴- شبکه مضامین مضمون چیستی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد

مضامین پایه	مضامین پایه	مضامین پایه	
خودسازی معلم	گستره نفوذ مسجد	تولی و تبری	مبانی اندیشه‌ای
تربیت در کودکی	سنگر بودن مسجد	فهم صحیح از تربیت	
خانواده متولی اصلی	شروع تعامل از مسجد	عوامل اثرگذار تربیتی	
وابستگی به رفیق	جایگاه معلم	تزکیه درست	
سلوک عملی والدین	تهذیب در مدرسه	محوریت مسجد در تربیت	
محبت محور	رشد محور	جهت‌گیری توحیدی و ولایی	جهت‌گیری
دور از نمایشی و سطحی	نیاز محور	درگیری حق و باطل	تعامل
تفاوت‌های فرهنگی	تفاوت‌های فردی	گرایش‌های مختلف	مخاطبین تعامل
همگرایی در باورها		همگرایی در اهداف	محور تعامل

جدول ۵- شبکه مضامین مضمون چرایی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد

آگاهی والدین	احساس هویت با مسجد	تحقق اهداف تربیتی	تربیتی
تربیت فرزندان	ارتباط با عالم دینی	مملکت صالح	
داشتن روحانی خانواده	جابه‌جایی گروه‌های دوستی	رفع فاصله‌ها	

تربیتی	حفظ دین	رفیق مسجدی	محیط سالم
مدیریتی	ایجاد انسجام	پاسخگویی به محیط	اثر بخشی نهادها
	مقابله با تهدیدها		

مضامین مرتبط با مضمون سازمان دهنده چگونگی تعامل، در قالب جدول‌های رفع موانع، اقدامات زمینه‌ساز ایجاد تعامل، اقدامات زیربنایی ایجاد تعامل و راهبردهای ایجاد تعامل در جدول‌های زیر آمده است:

جدول ۶- شبکه مضامین مضمون رفع موانع تعامل مدرسه، خانواده و مسجد

نگرش غلط متولیان	عدم اصلی فرعی کردن	بی‌انگیزگی معلمان
تغییر نقش مسجد	انحصار تربیت به مربی پرورشی	عدم برنامه‌ریزی صحیح
عدم جذابیت برنامه‌ها	عدم اختیار مدیر مدرسه	محل‌های نبودن مدارس
ائمه جماعات ناکارآمد	تفاوت در نیازسنجی‌ها	تهاجم فرهنگی
تعدد تصمیم‌گیران	سکولار بودن مدارس	عدم مقابله با تهاجم فرهنگی
جدال عوامل مسجد	تعلق فکری به غرب	سیاست‌های غلط جامانده از گذشته
دوری مسجد به مدرسه	عدم توجه به نیازهای روحی	ذهنیت منفی به مسجد
نبود مربیان کیفی	مدرنسازی مدارس	سست کردن باورهای دینی
هیئت‌امناهای ناکارآمد	نقص سند تحول بنیادین	عدم حساسیت والدین
نبود امکانات و منابع مالی	ترجیح آموزش به تربیت	نداشتن متولی مسئول
مجربان ناکارآمد	نداشتن متولی مسئول	قائم به شخص بودن برنامه‌ها
برخورد جناحی	زودبازده نبودن	نداشتن نقشه جامع
نگاه شغلی به تربیت	نداشتن نگاه تخصصی	سلیقه‌ای عمل کردن
تفاوت ساختاری در نهادها		

جدول ۷- شبکه مضامین مضمون اقدامات زمینه‌ساز ایجاد تعامل مدرسه، خانواده و مسجد

تدوین قوانین هدایتگر	آگاهی از شیوه‌های جذب	تقوای اهالی مسجد	تدبیر متولیان
مشخص شدن مسئولیت‌ها	عمل نکردن بخشنامه‌ای	اعتمادسازی	تربیت نیروی شایسته
آموزش به مجریان	مدیریت جهادی	واقع‌بینی متولیان	باز بودن در مسجد

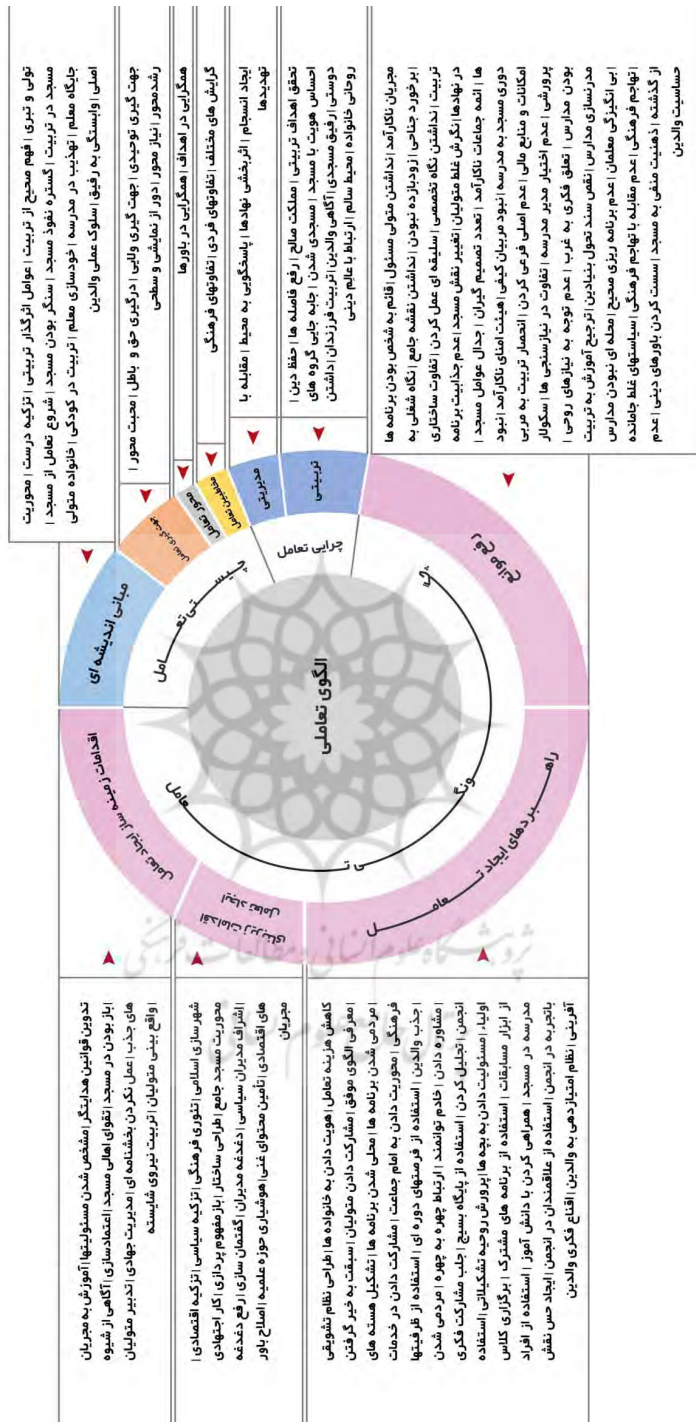
جدول ۸- شبکه مضامین مضمون اقدامات زیربنایی ایجاد تعامل مدرسه، خانواده و مسجد

شهرسازی اسلامی	اصلاح باور مجریان	طراحی ساختار	تئوری فرهنگی
محوریت مسجد جامع	اشراف مدیران سیاسی	باز مفهوم‌پردازی	تزکیه سیاسی
رفع دغدغه‌های اقتصادی	دغدغه مدیران	کار اجتهادی	تزکیه اقتصادی
هوشیاری حوزه علمیه	گفتمان سازی	تأمین محتوای غنی	

جدول ۹- شبکه مضامین مضمون راهبردهای ایجاد تعامل مدرسه، خانواده و مسجد

جذب والدین	پرورش روحیه تشکیلاتی	تشکیل هسته‌های فرهنگی
استفاده از فرصت‌های دوره‌ای	استفاده از ابزار مسابقات	محوریت دادن به امام جماعت
استفاده از ظرفیت‌ها	استفاده از برنامه‌های مشترک	مشارکت دادن در خدمات
مشاوره دادن	برگزاری کلاس مدرسه در مسجد	استفاده از پایگاه بسیج
خادم توانمند	همراهی کردن با دانش‌آموز	جلب مشارکت فکری اولیاء
ارتباط چهره به چهره	استفاده از افراد باتجربه در انجمن	مسئولیت دادن به بچه‌ها
مردمی شدن انجمن	استفاده از علاقه‌مندان در انجمن	نظام امتیازدهی به والدین
تجلیل کردن	ایجاد حس نقش‌آفرینی	اقتناع فکری والدین
کاهش هزینه تعامل	هویت دادن به خانواده‌ها	طراحی نظام تشویقی
معرفی الگوی موفق	مشارکت دادن متولیان	سبقت به خیر گرفتن
مردمی شدن برنامه‌ها	محلی شدن برنامه‌ها	

شکل ۱ - الگوی مفهومی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد

یافته‌های مطالعه نشان داد که الگوی مفهومی تعامل مدرسه، مسجد و خانواده از طریق مضامین سازمان دهنده چيستی تعامل، چرایی تعامل و چگونگی تعامل تبیین می‌گردد و همین مضامین سازمان دهنده هر کدام با تعداد دیگری از مضامین سازمان دهنده در ذیل آن‌ها تبیین می‌شوند. اولین مضمون سازمان دهنده در چيستی تعامل، مبانی اندیشه‌ای تربیت در تعامل است بدین معنا که در واقع زیربنای تفکری این تعامل را چه مضامینی تشکیل می‌دهد؟ که با تشکیل شبکه مضامین مشخص گردید که از مهم‌ترین مضامین، تبری از نظام‌های تربیتی ناهمساز و شخصیت‌ها و نمادهای آن و تولی نسبت به نظام تربیت دینی و الگوهای آن که اهل بیت علیهم السلام باشند، است. همچنین می‌توان به مضمون فهم صحیح از تربیت اشاره کرد مبنی بر اینکه تعامل، نیازمند فهم و شناخت صحیحی از دین است که نقشه راه تعامل باید مبتنی بر این شناخت ترسیم گردد و در این راستا باید از متخصصین و اسلام شناسان حقیقی اسلام ناب محمدی صلوات‌الله‌علیه و آله استفاده شود. دومین مضمون سازمان دهنده در چيستی تعامل که از یافته‌ها حاصل گردید جهت‌گیری تعامل است که در واقع جهت‌گیری این تعامل را توحیدی و به تبع آن ولایی معرفی می‌کند که همواره هر کدام از جبهه حق و جبهه باطل به دنبال کشیدن انسان‌ها به سوی نظام تربیتی خود هستند که باید کمک کرد کودکان و دانش‌آموزان با اختیار خود و از سر محبت و نه اجبار به سوی رشد و تعالی حرکت کنند. مضمون سازمان دهنده بعدی در چيستی تعامل، محور تعامل است به گونه‌ای که در آن تبیین می‌گردد که حول محور چه مضامینی باید نهادهای مدرسه، خانواده و مسجد را باهم همگرا کرد. همان گونه که مشخص است این تعامل باید حول محور اهداف تربیتی صورت پذیرد که یکی از مهم‌ترین آن، همگرایی در باورها است که منجر به تسهیل شدن تعامل می‌شود. در مضمون پایانی چيستی تعامل به مخاطبین تعامل اشاره می‌شود؛ در واقع مخاطبینی که جامعه هدف تربیتی می‌باشند، از گرایش‌ها، فرهنگ‌ها و ویژگی‌های فردی متفاوتی برخوردار هستند که باید مورد توجه قرار گیرند. به عنوان مثال اولیای مدرسه با دانش‌آموزان و خانواده‌های با گرایش‌های مختلف و فرهنگ‌های مختلف مواجه هستند که باید در این الگوی مفهومی تعامل دیده شوند.

مضمون سازمان دهنده دوم چرایی تعامل است که در واقع با شناخت و تبیین آن، دستاوردهای ایجاد این تعامل مشخص می‌گردد و مسئولان و متولیان امر را بر آن می‌دارد که به دنبال تحقق آن باشند. در این رابطه می‌توان گفت اگر یک تعامل سازنده ایجاد شود نظام منسجم و کارآمدی برای تحقق اهداف تربیت دینی فراهم می‌شود.

بدیهی است که این انسجام زمینه اثربخشی است و با همراهی انسجام و اثربخشی زمینه پاسخگویی به محیط فراهم می‌گردد و در آن صورت می‌توان به تهدیدهای محیطی پاسخ داد و در مقابل آسیب‌ها و تهدیدهای مختلف جنگ نرم و سخت مقابله کرد. از جمله دستاوردهای تربیتی که با ایجاد این تعامل حاصل می‌گردد اینکه به اولیای مدرسه گوش زد می‌کند که گروه‌های دوستی در مدرسه را تبدیل به گروه‌های دوستی در مسجد کنند و از طرف دیگر با آشنا شدن خانواده‌ها با یک روحانی و عالم دینی همواره همان‌گونه که با پزشک خانواده نیازها و امراض جسمی خود را برطرف می‌کنند، نیازهای روحی آن‌ها تأمین گردد.

در آخرین مضمون، چگونگی تعامل تبیین می‌گردد که از اهمیت بسیاری برخوردار است. چراکه نهایتاً در اجرا و در عمل باید این تعامل عملیاتی گردد. چگونگی تعامل در چهار مضمون قابل تبیین است. در مضمون اول به موانع پیش روی ایجاد این تعامل پرداخته می‌شود. از جمله موانع اساسی که در این مضمون تبیین می‌شود، وجود مجریان ناکارآمد است که در بین متولیان و ارکان تعامل وجود دارند. از جمله آن‌ها می‌توان مربیان، هیئت‌امنا، کم‌سواد و یا بی‌سواد، ائمه جماعات ناکارآمد و معلمان بی‌انگیزه نام برد و در سطح کلان‌تر به نگرش غلط و ناکارآمدی سیاست‌گذاران در این عرصه اشاره کرد که باید اصلاح شوند، لذا در غیر این صورت تعاملی سازنده شکل نخواهد گرفت. بخشی از موانع دیگر، ساختاری است که محله‌ای نبودن مدارس، تفاوت ساختاری در بین نهادها، دوری مسجد به مدرسه و یا ساختار متمرکز مدرسه به‌گونه‌ای که مدیر اختیاری در این حوزه ندارد، مهم‌ترین آن‌هاست. در مضمون بعد در چگونگی تعامل به اقدامات زیربنایی ایجاد تعامل اشاره می‌شود از قبیل شهرسازی اسلامی و تئوری فرهنگی و همچنین باز مفهوم‌پردازی نهادها و انجام پژوهش‌های اجتهادی در این عرصه. اقدامات زمینه‌ساز ایجاد تعامل مضمون دیگری است که در چگونگی تعامل وجود دارد و در این مضمون تدوین قوانین هدایتگر، مشخص شدن مسئولیت‌ها، تربیت نیروی انسانی شایسته، گفتمان سازی جایگاه‌ها و نقش‌ها، ایجاد اعتماد بین متولیان امر برای همکاری و تعامل از طریق مشارکت دادن آن‌ها در فرآیند طراحی تعامل، اصلاح باور مجریان و همچنین تأمین محتوای غنی تربیتی و اجرایی و آگاهی از شیوه‌های جذب مخاطبین مهم تلقی می‌شوند. در رابطه با چگونگی تعامل نیازمند راهبردهای ایجاد تعامل نیز هستیم که از جمله این راهبردها وجود مجموعه‌ای از نظام‌های تشویقی برای والدین و فرزندان به صورت مجزا است به‌گونه‌ای که به‌عنوان مثال مدرسه با طراحی یک نظام تشویقی برای والدین، آن‌ها را در تعامل بین مدرسه و خانواده برای تربیت

دانش‌آموزان، فعال نگه دارد و حاصل این نظام‌های تشویقی و موارد مشابه اقناع فکری والدین شود. باید در بین دانش‌آموزان و فرزندانشان با استفاده از ابزارهایی از قبیل مسابقات، برگزاری برنامه‌های مشترک جمعی و دادن مسئولیت به آن‌ها در مسجد و یا تجلیل کردن از دانش‌آموزان مسجدی در مدرسه و یا تجلیل کردن از دانش‌آموزان نخبه در مسجد و همچنین همراهی کردن همه ارکان و اولیای مدرسه با دانش‌آموزان برای شرکت در نماز جماعت و برنامه‌های متعدد از این قبیل تعاملی سازنده ایجاد نمود. در این رابطه می‌توان از ظرفیت‌های مختلفی نظیر انجمن اولیاء و مربیان با نیروهای علاقه‌مند و باتجربه فعال در این زمینه، استفاده کرد.

همان‌گونه که در بخش روش‌شناسی تبیین گردید برای همسوسازی داده‌ها از طریق گردآوری داده‌های کافی از منابع متعدد از قبل گروه‌های مشارکت‌کنندگان، منابع، مقالات و متون اسلامی، بیانات و سخنان حضرت امام خمینی رحمه‌الله علیه و مقام معظم رهبری، پیشینه‌های نظری و پژوهشی، خود‌بازبینی محقق و کنترل اعضا صورت گرفت.

۵- بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱- بحث و نتیجه‌گیری

پرواضح است که تحقق اهداف تربیتی از منظر تعلیم و تربیت اسلامی نیاز به تدوین الگوی تربیتی ویژه‌ای دارد. از طرفی تجارب گذشته گویای آن است که در مجموع، اقدامات تربیتی نتوانسته است به موفقیت‌های چشمگیری در این زمینه دست یابد. از دیدگاه غالب صاحب‌نظران، کارشناسان و پژوهشگران علت این ناکامی را بایستی در فقدان تبیین مبانی نظری فعالیت‌های تربیتی، فقدان الگو و نبود برنامه‌های روشن و واضح جست‌وجو کرد. (شمشیری، ۱۳۸۵، ص ۱۲۱) از سوی دیگر، باید گفت که تعلیم و تربیت دارای ابعاد گوناگونی است. از یک طرف با سر و دل و دست آدمی سروکار دارد و مستلزم پرورش عقل و دل و احساس و مهارت‌هاست. از سوی دیگر نیز دارای جنبه‌های متعددی در ابعاد علمی، فکری، عاطفی، جسمانی، اخلاقی، معنوی، اجتماعی و سیاسی است (مرزوقی، ۱۳۸۳، ص ۱) و هر مدل و برنامه تربیتی بایستی به نحو جامع ابعاد و کارکردهای مذکور را مورد توجه قرار دهد. در این رابطه به نظر می‌رسد که نهاد‌های تربیتی همچون مدرسه، خانواده و مسجد دارای رسالتی اساسی می‌باشند. در این باره لازم است مجموعه عوامل تأثیرگذار در ارسال یک پیام ارزشی، از وحدت و هماهنگی لازم برخوردار باشند تا تأثیرگذاری آن‌ها مثبت گردد. چراکه آنان

ممکن است عملکرد یکدیگر را خنثی کنند. به همین دلیل نهادهای مدرسه، خانواده و مسجد باید در القای ارزش معنوی و ابلاغ پیام، مؤید یکدیگر باشند. در واقع اگر نهادهای مذکور عملاً فعالیت‌های یکدیگر را تکمیل نمایند و هر کدام هدفی متفاوت و مغایر داشته باشند و در یک الگوی تعاملی باهم ایفای نقش نمایند، این موضوع در ذهن افراد متبادر می‌شود که هر کدام از نهادهای مذکور به انجام فعالیت‌های خویش سرگرم است و هماهنگی لازم درباره تحقق اهداف وجود ندارد.

یافته‌های مطالعه نشان داد که شبکه مضامین برای الگوی مفهومی تعامل از طریق چیستی، چرایی و چگونگی تعامل تبیین می‌گردد. بدین معنا که ماهیت و مبانی این الگو، دستاوردهای این تعامل و درنهایت اینکه چگونه این تعامل باید عملیاتی و اجرایی شود مورد توجه قرار می‌گیرد. حضرت امام رحمت‌الله علیه در بیانات خود در حوزه مبانی اندیشه‌ای هشدار نسبت به برداشت‌های غلط از اسلام را داده‌اند، لذا باید مراقب این مهم بود که بر مبنای فهم صحیح از تربیت اسلامی نقشه راه تعامل تدوین گردد (بیانات در دیدار جمعی از معلمان، ۵۷/۱۱/۱۹). از مضامین دیگر، عوامل اثرگذار در تربیت است که از این عوامل می‌توان به اثرگذاری والدین، معلم، رفیق و... اشاره کرد که همین‌جا به مضمون وابستگی به رفیق نیز اشاره می‌کنیم. در روایات به عامل رفیق و اثرگذاری بسیار آن در تربیت بسیار تأکید شده است (تصنیف غررالحکم، ص ۴۱۳- تصنیف غررالحکم، ص ۴۱۶)؛ همان‌گونه که در جدول پیشینه پژوهشی و نظری مشخص است این یافته‌ها همسو با پژوهش‌های صالحی و تهامی (۱۳۸۸)، مرزوقی (۱۳۹۵) گودرزی (۱۳۹۴) و فسحت (۱۳۹۲) است. در این پژوهش‌ها نیز به این عوامل اشاره شده است و تأکید می‌شود که سلوک عملی والدین رابطه مستقیم و معناداری با تربیت فرزندان دارد. از طرفی باید بتوان مجموعه مدرسه و خانواده را با محوریت مسجد در امر تربیت هماهنگ کرد. چراکه میزان نفوذ و گستره فعالیت و نوع ساختار مسجد قابلیت محور شدن را به این نهاد می‌دهد. بررسی پیشینه نظری و پژوهشی نمایانگر آن است که این مضامین با پژوهش‌های کریمی و همکاران (۱۳۹۶) و فرخی (۱۳۹۵) همسو است چراکه در آن پژوهش‌ها هم مسجد جامع به‌عنوان محور تصمیم‌گیری شهر معرفی شده‌اند. مضمون سازمان دهنده دوم در چیستی تعامل، جهت‌گیری تعامل است و در آن اشاره می‌کند که الگوی مفهومی تعامل باید در جهت رفع نیازها و با جهت‌گیری توحیدی و ولایی حرکت کند. به این مضامین مکرر هم در منابع دینی و هم در پژوهش‌های نظری و پژوهشی اشاره شده است از قبیل بحارالانوار، ج ۸۵، ص ۱۳۱، نهج‌البلاغه/حکمت: ۱۱۶ و یاسمنی نژاد و همکاران (۱۳۹۰)، جاجرمی زاده

(۱۳۸۷)، مهدوی (۱۳۹۱)، مشتاق (۱۳۸۵). در چيستی تعامل همچنين بايد توجه به محور همگرایی نهادهای مدرسه، خانواده و مسجد شود که حول محور اهداف تربیتی انجام پذیرد که یکی از مهم‌ترین آن، همگرایی در باورها است. در این راستا می‌توان به پژوهش گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد (۱۳۸۶) اشاره کرد که در آن پژوهش علت تعارضات موجود در تربیت دینی خانواده‌ها با دیگر نهادهای اثرگذار تربیتی تفاوت در جهت‌گیری‌ها معرفی می‌کند. در آخرین مضمون چيستی تعامل توجه به این نکته مهم است که در تربیت همواره مواجه هستیم با متریبان با ویژگی‌های فکری، گرایشی و فرهنگی مختلف که باید همه آن‌ها را مدنظر قرار داد و این نکته به زیبایی در روایتی از امام معصوم تبیین گردیده است؛ روایتی که ایمان را به هفت سهم تقسیم می‌کنند و شرح می‌دهند که فردی که یک سهم از ایمان را دارد نباید دو سهم به او بار شود و کسی که دو سهم از ایمان را دارد نباید سه سهم به او تحمیل گردد و به همین ترتیب تا سهم هفتم (کافی، ج ۲، ص ۴۲).

مضمون بعدی چرایی تعامل است که در آن به دستاوردها و علت‌های ایجاد تعامل بین نهادهای مدرسه، خانواده و مسجد پرداخته می‌شود. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این تعامل، ایجاد انسجام بین نهادها برای مقابله با تهدیدهای مختلفی است که کودکان و نوجوانان با آن مواجه می‌شوند؛ به این موضوع در پژوهش ترک‌زاده و عبد شریفی (۱۳۹۵) نیز اشاره شده است و می‌توان آن را از دستاوردهای مدیریتی این تعامل برشمرد. از سوی دیگر همان‌گونه که در پژوهش تنها (۱۳۹۴) تحت عنوان "فهم‌الگوی همکاری بین سازمانی مسجد و مدرسه" در قسمت پیشینه تبیین گردید از دلایل همکاری مدرسه و مسجد به فراهم شدن الزامات موردنیاز آینده، رفع شکاف بین منابع، ایجاد هم‌افزایی، ترویج یادگیری و تغییر سریع و رقابت‌جویی را اشاره می‌کند که همسو با نتایج پژوهش حاضر در مضمون چرایی تعامل است. چراکه مشخص می‌گردد که برای رفع فاصله‌های ایجادشده بین والدین و فرزندان و یا دانش‌آموزان با مسجد باید به دنبال این تعامل بود.

از جمله مضامینی که در چگونگی تعامل به‌عنوان آخرین مضمون سازمان دهنده مورد بحث و تبیین قرار می‌گیرد موانع پیش روی ایجاد تعامل است که باید رفع گردند؛ از جمله موانع اساسی همانند نتیجه پژوهش مرزوقی (۱۳۹۵) به تفاوت‌های ساختاری نهادهای رسمی و غیررسمی می‌توان اشاره کرد و یا به پژوهش سلطان محمدی (۱۳۹۴) که به بررسی موانع جذب نوجوانان به مسجد می‌پردازد و در آن به عواملی از قبیل عدم اولویت دغدغه تربیتی خانواده‌ها، بی‌توجهی مدارس به برنامه‌های تربیتی،

کیفیت پایین برگزاری همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی ویژه والدین اشاره می‌کند و با پژوهش حاضر همسو است. همچنین نتایج پژوهش کرم‌الهی و کاشانی زاده (۱۳۹۱) که در پیشینه پژوهش به آسیب‌شناسی وضعیت مسجد در ایران می‌پردازد و آسیب‌ها را در سه حوزه الف) حوزه‌های گوناگون فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی؛ ب) عناصر، سازمان‌ها و نهادهای مرتبط و دخیل در اداره مسجد؛ ج) نهادها و سازمان‌های مذهبی و فرهنگی موازی با مسجد، تبیین می‌کند با نتایج پژوهش حاضر که در مضمون رفع موانع به آن‌ها اشاره می‌کند و هر سه حوزه را پوشش می‌دهد همسو است. در چگونگی تعامل در کنار حرکت و برنامه‌ریزی برای رفع موانع باید اقدامات زیربنایی لازم و همچنین اقدامات زمینه‌ساز که شرایط را فراهم می‌کنند برای دنبال کردن یک سری راهبردهای ایجاد تعامل، انجام پذیرد. چراکه به‌عنوان مثال بعد از تربیت ائمه جماعت کارآمد و شایسته به‌عنوان یک اقدام زیربنایی می‌توان امیدوار بود که برنامه‌های تربیتی مسجد با محوریت امام جماعت به سرمنزل مقصود خواهد رسید. "مدیریت محتوایی و معنوی مسجد که بر دوش روحانی مسجد است باید خردمندانه و مسئولانه و حتی عاشقانه باشد. حوزه‌های علمیه برای آماده‌سازی روحانیانی در این طراز، وظیفه‌ای ذاتی و طبیعی دارند. اگر مسجد، کیفیت شایسته خود را بیابد، هزینه‌های مادی و معنوی بسیاری از دوش جامعه و مردم و مسئولان برداشته خواهد شد" (پیام مقام معظم رهبری به بیستمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۹۰/۷/۱۹). این نتایج با الگوی مطلوب سیاست‌گذاری فرهنگی مسجد در جمهوری اسلامی ایران که در پژوهش فرخی (۱۳۹۵) تبیین گردیده است همسو است.

۵-۲- پیشنهادها

در خاتمه پیشنهادهای زیر در راستای اهداف پژوهش مطرح می‌گردد:

- این الگو می‌تواند مبنایی برای تولیدکنندگان کالاهای فرهنگی با محور قرار دادن مضامین اشاره‌شده در آن، در راستای تقویت نقش تعاملی نهادهای تربیتی مدرسه، مسجد و خانواده صورت گیرد.
- طراحی و اجرای کارگاه‌های آموزشی و توانمندسازی عمومی و اختصاصی برای والدین و متولیان تربیتی در حوزه خانواده با محوریت الگوی ارائه‌شده در این پژوهش
- تبیین الگوی مفهومی تعامل نهادهای خانواده، مدرسه و مسجد از طریق گفت‌وگو سازی آن و ترغیب متولیان نهادهای مذکور برای دنبال کردن شیوه‌های هماهنگ و مرتبط در راستای تربیت فرزندان

- مبنا قرار دادن ابعاد و مؤلفه‌های این الگو برای انجام مطالعات میدانی، تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی برای جامعه هدف
- طراحی الگوی تربیت نیروی شایسته متناسب با نقش هر نهاد بر مبنای یافته‌های این الگوی مفهومی تعامل از قبیل تربیت معلمان کارآمد، تربیت ائمه جماعات کارآمد.

۶- منابع

۶-۱- منابع فارسی

الف) مقاله‌ها

۱. ابراهیمی فر، علی اصغر (۱۳۸۱). مبانی، اصول، روش‌ها و اهداف تربیتی در صحیفه سجادیه، مجله معرفت، شماره ۵۷، ۳۸ - ۳۰.
۲. امین خندقی، مقصود؛ جعفرنیا، فاطمه سادات (۱۳۹۳). چگونگی گفتمان سازی نظریه ولایت فقیه در محتوای برنامه های درسی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، مجله مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۳۹، ۱۵۸-۱۳۹.
۳. انتشاری، زهره؛ نوربخش، خدیجه (۱۳۸۹). اندیشه: شبهات و چالش‌های دانش آموزان در مسائل دینی و نحوه مواجهه با آنها، مجله رشد آموزش معارف اسلامی، شماره ۱۷، ۷۸-۱۰.
۴. ایمانی، علی (۱۳۸۴). قاعده فقهی تولی و تبری در اندیشه سیاست خارجی امام خمینی، مجله حکومت اسلامی، شماره ۳۷، ۱۵۱-۱۲۲.
۵. برجی نژاد، زینب (۱۳۸۹). نقش مادر در تربیت فرزند، مجله طهورا، شماره ۶، ۲۱۰-۱۸۳.
۶. بنیانیان، حسن (۱۳۹۱). مسجد؛ سنگر مقابله با جنگ نرم، مجله پاسدار اسلام، شماره ۳۶۶، ۲۹-۲۶.
۷. بنیادی نائینی، علی؛ تشکری، محمود (۱۳۹۱). طراحی الگوی شایستگی‌های مدیران و فرماندهان ناجا از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، فصلنامه نظارت و بازرسی، سال ششم، شماره ۱۹، ۱۰۸-۷۹.
۸. بهرامی احسان، هادی؛ تاشک، آناهیتا (۱۳۸۳). ابعاد رابطه میان جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی و ارزیابی مقیاس جهت‌گیری مذهبی، مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی (دانشگاه تهران)، شماره ۶۹، ۶۴-۴۱.
۹. ترک زاده، جعفر؛ عبدشرفی، فاطمه (۱۳۹۵). تاثیر انسجام سازمانی بر آمادگی برای تغییر سازمانی، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۶۴، ۷۸-۶۱.
۱۰. نقی زاده، حسین (۱۳۸۷). شیوه‌های جذب مخاطب در تبلیغ، مجله مبلغان، شماره ۱۰۹، ۷۶-۶۷.

۱۱. توسلی، طیبه (۱۳۹۲). تربیت دینی، تربیت زمینه‌ساز، تربیت سکولار، مجله مشرق موعود، سال هفتم، شماره ۲۶، ۱۶۴-۱۴۳.
۱۲. جعفری، میر شاه؛ مقامی، حمید (۱۳۸۴). رهیافتی به نظام تربیتی اسلام از نگاه صحیفه سجادیه، مجله اندیشه دینی، شماره ۱۵، ۱۱۸-۹۹.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۶۹). تفسیر سوره رعد؛ درگیری حق با حق و حق با باطل، مجله پاسدار اسلام، شماره ۱۰۷، ۳۷-۱۲.
۱۴. جوادی آملی، عبد الله (۱۳۸۷). فلسفه تولی و تبری از نگاه قرآن و روایات، مجله پاسدار اسلام، شماره ۳۲۵، ۱۰-۶.
۱۵. جوان آراسته، حسین (۱۳۸۶). کارکرد مسجد در حکومت نبوی، مجله حکومت اسلامی، شماره ۴۳، ۱۵۲-۱۳۸.
۱۶. جهان‌گردی، کیومرث؛ دهنوی، بهزاد (۱۳۹۱). برنامه‌های تربیت فرزند، اثرات مثبت آن بر کاهش آسیب‌های اجتماعی، مجله پیوند، شماره ۳۹۳، ۵۰-۴۹.
۱۷. حاجی بابایی، حمیدرضا (۱۳۹۱). ویژگی‌های «مدرسه‌ای که دوست داریم» با توجه به سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش، مجله نوآوری‌های آموزشی، شماره ۴۲، ۷۴-۵۱.
۱۸. حاجی زاده، فرشته؛ آتشک، محمد (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب آموزش مهارت‌هایی برای زندگی بر اساس اصول انتخاب محتوا و ارائه راهکارهای اصلاحی از منظر صاحب‌نظران برنامه‌ریزی درسی، مجله پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره ۴۴، ۱۳۴-۱۲۳.
۱۹. حسین زاده، احمد (۱۳۸۲). منبر؛ نقش ارتباطات و عوامل اجتماعی مؤثر بر تبلیغ چهره به چهره، مجله معرفت، شماره ۷۲، ۷۷-۷۰.
۲۰. حسینی، سیدجواد (۱۳۸۶). تولی و تبری در منابع دینی، مجله مبلغان، شماره ۹۴، ۳۵-۲۸.
۲۱. حسینی، سید جواد (۱۳۸۴). اعتکاف، مکتب خودسازی، مجله مبلغان، شماره ۶۹، ۷۱-۵۰.
۲۲. داودی، محمد (۱۳۸۴). نقد و بررسی کتاب سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع): تربیت فرزند، مجله نامه علوم انسانی، شماره ۱۲، ۱۷۴-۱۶۱.
۲۳. رضائی تبار، رضا؛ زارع، حمید؛ مقیمی، سید محمد (۱۳۹۱). الگوی مفهومی تعامل توانمندسازی از طریق مشارکت‌های اجتماعی در کمیته امداد امام خمینی با رویکرد مسجد محوری، مجله مدیریت اسلامی، شماره ۴، ۱۷۳-۱۴۷.
۲۴. رحیم پور، فروغ (۱۳۸۵). تحلیلی از ساختار حق و باطل در قرآن کریم با تاکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان، مجله پژوهش دینی، شماره ۱۳، ۱۶۵-۱۴۷.
۲۵. رشیدی پور، قدرت الله (۱۳۸۹). ضرورت هماهنگی خانواده با نظام آموزش و پرورش در تربیت دینی دانش‌آموزان، مجله پیوند، شماره ۳۷۳، ۱۵-۱۳.

۲۶. رنجبر، علی (۱۳۹۰). روش های اجرایی والدین به منظور جذب فرزندان به مسجد و نماز جماعت، مجله پیوند، شماره ۳۸۶، ۳۹ - ۳۶.
۲۷. رهنما، اکبر (۱۳۸۶). آسیب شناسی تربیت دینی دانش آموزان دوره متوسطه از دیدگاه مدیران و دبیران دینی شهر قم، شماره ۱، ۲۰ - ۷.
۲۸. شمشیری، بابک (۱۳۸۵). آرایه الگویی نظری به منظور جهت دهی و سامان دهی فعالیت های امور تربیتی در نظام آموزش و پرورش ایران با اقتباس از آموزه های عرفان اسلامی، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۴۹، ۱۳۴ - ۱۱۳.
۲۹. شهیدی، شهریار؛ نجاتی، وحید؛ کمری، سامان (۱۳۹۴). شخصیت ایرانی: شواهدی از تفاوت های فرهنگی و ویژگی های شخصیتی، مجله تحقیقات علوم رفتاری، شماره ۴۲، ۵۲۵ - ۵۳۱.
۳۰. صابری، رضا؛ قندیلی، سید جواد؛ رستمی نسب، عباسعلی (۱۳۸۹). سازماندهی محتوای برنامه های درسی با الهام از آیات قرآن کریم، مجله مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، شماره ۴۵، ۱۵۳ - ۱۳۲.
۳۱. صالحی، اکبر؛ تهامی، رحیمه السادات (۱۳۸۸). بررسی و تحلیل عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه، مجله تربیت اسلامی، شماره نهم، ۹۴ - ۷۵.
۳۲. صمدی، روح الله (۱۳۹۱). تعلیم و تزکیه و اهداف آن در قرآن و روایات ائمه علیهم السلام، مجله کوثر، شماره ۴۱، ۷۵ - ۶۴.
۳۳. ضیایی، محمد صادق (۱۳۸۲). ضرورت بازنگری و طراحی مجدد ساختار سازمانی مؤسسات آموزشی و پژوهشی، مجله مدیریت فرهنگ سازمانی، شماره ۴، ۱۳۸ - ۱۱۱.
۳۴. عارفی، محبوبه (۱۳۸۶). تحلیل رویکرد عدم تمرکز در نظام آموزشی ایران مبتنی بر منابع انسانی، مجله مطالعات روانشناسی تربیتی، شماره ۶، ۱۰۲ - ۸۵.
۳۵. عباس زاده، روح الله (۱۳۹۴). تبلیغ چهره به چهره (اهمیت و ویژگی ها)، مجله پیام، شماره ۱۱۴، ۱۰۴ - ۸۵.
۳۶. عباسی، رسول؛ طالقانی، غلامرضا؛ عابدی جعفری، حسن؛ فقیهی، ابوالحسن (۱۳۹۲). طراحی و تدوین الگوی تعامل مسجد و سازمان های محیطی، مجله اسلام و مدیریت، شماره ۳، ۹۴ - ۷۹.
۳۷. علاء الدین، سید محمد رضا (۱۳۸۸). جایگاه، نقش و رسالت معلم و مربی از دیدگاه قرآن و روایات، مجله کوثر، شماره ۳۲، ۲۶ - ۲۱.
۳۸. علاء الدین، سید محمدرضا (۱۳۸۷). اهداف تعلیم و تربیت قرآنی در نگاه چهارده معصوم علیهم السلام، مجله کوثر، شماره ۲۷، ۱۲۲ - ۱۱۰.

۳۹. فجری، محمد مهدی (۱۳۸۸). آشنایی با کارکردهای مسجد، مجله مبلغان، شماره ۱۲، ۷۹-۶۸.
۴۰. فضل‌الهی قمشی، سیف‌اله؛ ملکی توانا، منصوره (۱۳۹۳). اولویت بندی عوامل خانوادگی مؤثر در تربیت دینی فرزندان، مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۲۵، ۱۱۸-۱۰۷.
۴۱. قاسمی پویا، اقبال (۱۳۸۷). تبیین و تحلیل ویژگی‌های مدارس موفق در آموزش و پرورش ایران معاصر، مجله تعلیم و تربیت، شماره ۹۶، ۲۳۹-۲۰۱.
۴۲. قربانی، عصمت (۱۳۹۳). چرا آموزش‌های دینی منجر به تربیت دینی نمی‌شود؟، مجله رشد آموزش قرآن و معارف اسلامی، شماره ۹۴، ۱۹-۱۶.
۴۳. کریمی، احسان؛ باقری، محسن؛ عرب اسدی، حسین (۱۳۹۶). ارائه الگویی برای خط‌مشی‌گذاری فرهنگی شهر با محوریت مسجد جامع و امام‌جمعه، مجله مدیریت اسلامی، سال ۲۵، شماره ۲، ۱۳۸-۱۱۵.
۴۴. کلهر، رضا (۱۳۹۰). نقش آفرینی بسیج در الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، مجله مطالعات راهبردی بسیج، شماره ۵۳، ۲۲-۷.
۴۵. کیان، مریم (۱۳۹۴). تبیین ابعاد تربیت کودک در نظام خانواده از دیدگاه اسلام، مجله اخلاق، شماره ۴۰، ۳۶-۹.
۴۶. محمدیان، معصومه؛ صالحی عمران، ابراهیم؛ پاشا، رضا (۱۳۹۶). بررسی مشکلات اجرایی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از نظر مدیران، مجله مطالعات آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری، شماره ۶، صص. ۷۶-۵۹.
۴۷. محمدی، مهدی (۱۳۸۰). تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه استاد شهید مرتضی مطهری، مجله کیهان فرهنگی، شماره ۱۸۱، ۲۹-۲۶.
۴۸. مؤمنی، حسن (۱۳۹۲). الگوهای تربیت کودک؛ بررسی سبک‌های تربیتی والدین، مجله رشد آموزش پیش‌دبستانی، شماره ۲۲، ۴۱-۳۸.
۴۹. میرخانی، عزت‌السادات (۱۳۸۵). امام صادق (ع) و نظام‌سازی در اجتهاد، مجله فقه و حقوق خانواده، شماره ۴۴، ۶۲-۳۳.
۵۰. میرزاحمدی، محمد حسن؛ رسولی، رحیمه (۱۳۸۹). تربیت ولایی؛ اصلی‌ترین مبنای تربیت دینی، مجله اسلام و پژوهش‌های تربیتی، شماره ۳، ۴۶-۷.
۵۱. نجفی، ابراهیم؛ احمدی، حسین (۱۳۹۱). اهمیت، نقش و کارکرد خانواده از دیدگاه اسلام و بررسی جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مجله خانواده و پژوهش، شماره ۱۴، ۳۰-۷.
۵۲. نجفی علمی، محمود (۱۳۸۹). نقش آموزش و پرورش و خانواده در شکل‌گیری هویت نوجوانان، مجله پیوند، شماره ۳۷۴، ۲۹-۲۶.

۵۳. یاسمی نژاد، پریسا؛ گل محمدیان، محسن؛ فعلی، بهنام (۱۳۹۰). بررسی رابطه جهت گیری مذهبی و سرسختی روانشناختی در دانشجویان، مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۱۲، ۱۳۸-۱۱۹.

ب) کتابها

۱. قرآن کریم
۲. آشتیانی، احمد (۱۳۸۳). طرائف الحکم، ج دوم، تهران: کتابخانه صدر.
۳. استادان طرح جامع آموزش خانواده (۱۳۸۹). خانواده و فرزندان، تهران: انجمن اولیاء و مربیان
۴. الدیلمی، حسن بن علی بن محمد (۱۴۱۲ ق). ارشاد القلوب الی الصواب، چاپ یکم، قم: شریف رضی.
۵. تقوی دامغانی، سید رضا (۱۳۸۰). نگرشی بر مدیریت اسلامی، چاپ سوم، تهران: نشر بین الملل.
۶. تمیمی آمدی، عبدالواحد ابن محمد (۱۳۶۶ ش). غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۷. تمیمی آمدی، عبدالواحد ابن محمد (۱۳۶۶ ش). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۸. تهرانی، مجتبی (۱۳۹۴). ادب الهی تربیت فرزند، تهران: مؤسسه فرهنگی پژوهشی مصابیح الهدی.
۹. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). مفاتیح الحیاه، قم: اسراء.
۱۰. حرالعالمی، محمد بن الحسن (۱۴۱۶ ق). تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، قم: مؤسسه آل البیت.
۱۱. حضرت امام خمینی رحمت الله علیه (۱۳۹۰). صحیفه امام، ج چهاردهم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمت الله علیه.
۱۲. خمینی، سید روح الله موسوی (۱۳۶۱). صحیفه نور، ج ۱ الی ۷، قم: مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
۱۳. خمینی، سید روح الله. موسوی (۱۳۶۹ ش). صحیفه نور، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۴. حسینی مزرعه شادی، سید مجتبی (۱۳۹۵). گفتمان سازی، قم: کوله بار فرهنگی
۱۵. دانایی فرد، حسن؛ الوانی، مهدی؛ آذر، عادل (۱۳۹۲). روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران: انتشارات صفار.
۱۶. دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین نظام تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران در افق چشم انداز، تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.

۱۷. دشتی؛ محمد (۱۳۸۸). ترجمه نهج البلاغه حضرت امیر المؤمنین (ع)، قم: اندیشه هادی.
۱۸. دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد. (۱۳۹۳). **مسجد و خانواده**، فروغ مسجد ۹. قم: دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد.
۱۹. سواری، محمد جواد؛ نوروزی اقبالی، محمد جواد (۱۳۹۶). امام‌جماعت بهتر، قم: طلوع سبز.
۲۰. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ ق.). **نهج البلاغه**، قم: هجرت.
۲۱. شیخ صدوق (۱۳۹۲)، **من لایحضره الفقیه**، ج ۴، تهران: گوناگون.
۲۲. عاملی، شیخ محمد بن حسن حر (۱۴۰۹ ق.). **وسائل الشیعه إلی تحصیل مسائل الشرعیه**، قم: مؤسسه آل‌البیت.
۲۳. فسحت، حبیب‌الله (۱۳۹۲). **دوستان فرزند ما چگونه باید باشند؟**، شیراز: وفاق.
۲۴. فرخی، میثم (۱۳۹۵). **سیاست‌گذاری فرهنگی مسجد در جمهوری اسلامی ایران**، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۲۵. قرائتی، محسن (۱۳۹۱). **مسجد باید این‌گونه باشد**، تهران: انقلاب اسلامی.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵ ش.). **الکافی**، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۷. گروه پژوهش‌های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد (۱۳۸۶). **عوامل جذب جوانان و نوجوانان به مسجد**، قم: ثقلین.
۲۸. مافی، عزت‌اله؛ خیام‌پور، روح‌اله، باقری، مهدی (۱۳۸۹). **ضرورت توجه به مسجد محوری در برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای**، اولین همایش شهروندی و مدیریت محله‌ای **حقوق و تکالیف**، تهران: سازمان فرهنگی اجتماعی شهرداری تهران.
۲۹. ماکسول، جان (۱۳۹۳). **صفت‌های بایسته یک رهبر**، ترجمه عزیز کیاوند، تهران: فرا.
۳۰. مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۲ ق.). **بحار الانوار**، بیروت: مؤسسه الوفاء.
۳۱. مجلسی، علامه محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۴ ق.). **بحار الانوار الجامعه لدرر الاخبار الاثمه الاطهار**، بیروت: مؤسسه الوفاء.
۳۲. محدث‌نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ ق.). **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، قم: مؤسسه آل‌البیت.
۳۳. محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۴۲۲ ق = ۱۳۸۱) **منتخب میزان الحکمه**، تلخیص: سید حمید حسینی، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: دارالحديث.
۳۴. محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۴). **یک قلب مدیریت**، قم: طلوع سبز.
۳۵. مرزوقی، رحمت‌اله (۱۳۸۳). **تربیت سیاسی**، شیراز: انتشارات مشکوه.
۳۶. مرزوقی، رحمت‌اله (۱۳۹۵). **مبانی و اصول تعلیم و تربیت با نگاهی به تحولات دوران معاصر**، تهران: آوای نور.
۳۷. مرزوقی، رحمت‌اله (۱۳۹۵). **نظریه‌های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی**، تهران: آوای نور.

۳۸. مرزوقی، رحمت اله (۱۳۹۵). نگاهی به تعلیم و تربیت غیررسمی در ایران و جهان، تهران: انتشارات آوای نور.
۳۹. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹). فلسفه اخلاق. تهران: انتشارات صدرا.
۴۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). تعلیم و تربیت در اسلام، چاپ بیست و سوم، قم: انتشارات صدرا
۴۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۴=۱۴۲۵ ق). اخلاق در قرآن، جلد ۱، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (علیه السلام).
۴۲. منیرالدین، احمد (۱۳۶۸). نهاد آموزش اسلامی، آموزش و پرورش اسلامی و پایگاه اجتماعی دانشمندان تاسده پنجم هجری در پرتو تاریخ بغداد خطیب بغدادی، مشهد: آستان قدس رضوی.
۴۳. مهدوی، سیدابوالحسن (۱۳۹۱). ایمان، اصفهان: نسیم رحمت.
۴۴. نوری، حسین (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل ج ۱۲. قم: مؤسسه آل البيت لإحياء التراث، چاپ اول: ۲۰۱، باب ۸، ح ۵.
۴۵. هومن، حیدر علی (۱۳۸۹). راهنمای عملی پژوهش کیفی، تهران: سمت.

ج) پایان نامه‌ها

۴۶. امیری طبیبی، مسلم (۱۳۸۹). تدوین الگوی مدیریت اثربخش در دهه پیشرفت و عدالت مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری، پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۴۷. تنها، محمدصادق (۱۳۹۴). فهم الگوی همکاری بین سازمانی مسجد و مدرسه، پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۴۸. حسین خلیلی، رضا (۱۳۹۲). بررسی و تبیین مأموریت مساجد در حکومت اسلامی و ارائه الگوی مسجد با نقش دولت- محله، پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.

۶-۲- منابع لاتین

Articles

1. Attride-Stirling, J. (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research", Qualitative Research, Vol. 1, No. 3, Pp. 385-405.
2. Betram Gallant, T. & Kalichman, M. (2011). Academic ethics: A systems approach to understanding misconduct and empowering change in the academy. In Betram Gallant, T. (Ed), Creating the ethical academy: a systems approach to understanding misconduct and empowering change in higher education. pp.27-44
3. Gustafson, S.B. Magnusson D. (1991). Female life careers: A pattern approach. Paths through life, 3(2): 125- 142.

4. Lawrence, J., Ott, M., & Bell, A. (2012). **Faculty organizational commitment and citizenship**. *Research in Higher Education*, 53(3), 325-352.
5. Niculescu, R. M. Norel, M. (2013). **Religious education an important dimension of human's education**. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 93: 338 –367
6. Thobani, Shiraz (2007). **The dilemma of Islam as school knowledge in Muslim education**. *Asia Pac. J. Educ.* 27: 11.

Books

1. Bretag, T., Mahmud, S., East, J., Green, M., James, C., McGowan, U., Partridge, L., Wallace, M. & Walker, R. (2011). **Academic integrity standards: A preliminary analysis of the academic integrity policies at Australian universities**. Refereed paper accepted at the Australian Quality Forum, 29 June-1 July, Melbourne, Australia
2. Cameron, K. S., R. E. Quinn, J. DeGraff, and A. V. Thakor. (2006). **Competing values leadership: Creating value in organizations**. New York: Edward Elgar.
3. Jacksonville, Florida (2014). **Exemplary academic integrity: Global lessons and opportunities** Tracey Bretag, University of South Australia. *Academic Integrity: Confronting the issues*. Jacksonville, Florida 2014.
4. Hayden, L. E. (2015). **13 Competencies of Exemplary Project Managers**. Tucson, Arizona: Global network, technology service
5. Halstead, Mark J. (2004). **An Islamic concept of education**. *Comp. Educ.* 40 (4), 517 (Special issue 29).
6. Kouzes james M. & barry z. posner (2003). **“ACADEMIC ADMINISTRATOR’S GUIDE TO Exemplary Leadership”**.
7. Lincoln, Y.S. & E.G. Guba (1985). **Naturalistic Inquiry**, Beverly Hills. CA: Sage Publications.
8. Marjoribanks, K. (1979). **Families and their learning environments**. London: Routledge and Kegan Paul

